

Lunds universitet

Institution för kommunikation och medier

HT 2017

Stenmarks fåglar och människor

*En analys av sex verk av Jan Stenmark
genom retoriska glasögon*

C-uppsats

Retorik

Handledare: Anders Eriksson

Författare: Amalia Ådnanes

Abstrakt

Föreliggande uppsats studerar sex handplockade bilder, enligt vissa kriterier, skapade av Jan Stenmark. Syftet med studien är att kartlägga hur bild och text skapar humor, och till undersökningen anpassas två analysmetoder, Jens Kjeldsens retoriska bildanalys och Brigitte Mral, Marie Gelang och Emelie Bröms kritiska retorikanalys. Strikta tillämpningar och förhållningssätt anpassas till objekten och de centrala teorierna grundar sig på Jens Kjeldsens perspektiv på visuell retorik. Henny Olsson, Harriet Backe och Stefan Sörensens teorier kring humor blir också ledande samtidigt som stilfigurer också nämns. Resultatet klargör för att bilderna innehåller och skapar till störst del oförenlighethumor med bilden i förhållande till texten. Det blir även tydligt att stilfigurer som homonymi och ironi får en nyckelroll i humorn.

Nyckelord: Visuell retorik, semiotik, humor, Jan Stenmark, bildanalys, ironi.

Innehåll

1. Inledning.....	1
2. Syfte & Frågeställningar.....	1
3. Tidigare forskning	2
4. Teoretiska utgångspunkter	4
4.1. Semiotik & Visuell retorik	5
4.2. Retorisk bildanalys och Kritisk retorikanalys	6
4.3. Humor	8
4.4. Stilfigurer & troper	9
5. Material	11
5.1. Bakgrund	11
5.2. Urval	12
6. Metod	13
6.1. Kjeldsens bildanalys med mina tillägg	13
6.2. Metodproblem och motiveringar	16
6.2.1. Metod i förhållande till syfte.....	16
7. Analys och resultatredovisning.....	17
7.1. Analys och första frågeställningen	18
7.1.1. Bild 1	18
7.1.2. Bild 2.....	21
7.1.3. Bild 3.....	24
7.1.4. Bild 4	27
7.1.5. Bild 5	30
7.1.6 Bild 6	33
7.2. Frågeställning II.....	36
8. Slutsats och diskussion	38
9. Källförteckning	41

1. Inledning

Under min studietid av retorik vid universitetet har jag fått känslan av att den visuella retoriken inte fått tillräckligt stor del som den muntliga och skriftliga retoriken. Jag ansåg därför att det blev ett ypperligt tillfälle att studera detta (för mig) okända område i arbetet med C-uppsatsen. För att få och ge en tydlig förklaring till visuell retorik väljer jag att citera Mral, Gelang och Bröms: "Som sagt kan i princip hela den retoriska konsten kallas för visuell i sig, då även den muntliga förmedlingen till stor del syftar till att väcka bilder och associationer i mottagarens föreställningsvärld."¹ Den visuella retoriken tar med andra ord stor plats inom ämnet retorik och i vår vardag.

Mannen bakom mina utvalda verk är satirikern Jan Stenmark. Stenmark är idag ett känt namn inom svenskt kulturliv och hans verk är oerhört märkbara runt om i det svenska samhället då de går att finna på allt från kylskåpsmagneter till almanackor och kaffekoppar. Hela 17 böcker med hans underhållande innehåll har hunnit publiceras under hans namn från 1990 till 2016. Utöver det tryckta materialet har Stenmark även lyckats etablera sig på sociala medier där han i skrivande stund (2018) på sin facebook-sida har 46 914 personer som gillar sidan och 46 737 personer som följer sidan. På instagram finns ett konto som döpts till "stenmarksbilder" och det är högst oklart om Stenmark själv skapat kontot, men hans bilder publiceras flitigt och kontot är idag uppe i 84 400 följare. Jag försökte ta kontakt med Stenmark via hans facebook-profil för att fråga vilka bilder han skulle ansett passande till denna studie. Tyvärr fick jag inget svar och urvalet fick göras på egen hand som nämns under punkt 5. Material.

2. Syfte & Frågeställningar

Syftet med denna undersökning är att studera *hur* bild och text skapar humor i utvalda visuella objekt skapade av Jan Stenmark. För att kunna genomföra undersökningen och få svar på mina nedanstående frågeställningar väljer jag att granska mina objekt genom välputsade reto-

¹ Mral, Gelang & Bröms 2016: 86

riska glasögon utan speciella förkunskaper till vare sig objekten eller analysmetoden. Till min hjälp förlitar jag mig på de grundläggande teorierna för visuell retorik och till viss grad semiotik. Humor blir även en central del när jag tar hjälp av en anpassad analysmetod grundad av Jens Kjeldsen och vidare bearbetad av Brigitte Mral, Marie Gelang och Emelie Bröms. Hur samarbetet mellan ord och illustration verkar, samt att konkret kunna besvara och belysa vad som gör verken underhållande ligger i fokus för hela uppsatsen. Målet är att efter avslutad analys kunna bidra till förståelsen för ett av retorikens verktyg, nämligen pathos. Begreppet är ett av tre som kan beskrivas som ”tre grundläggande klassiska byggstenar”.² De andra två begreppen är ethos och logos, men pathos behandlar den typ av övertygelse som kan förknippas med känslor, till exempel glädje, som i detta fall sammankopplas humor. För att uppnå mitt syfte och min målsättning utgår uppsatsen från två frågeställningar som lyder:

Fråga I: Hur samverkar text och bild tillsammans i Stenmarks verk?

Fråga II: Hur kan retoriken hjälpa oss förklara humor och vad är det som gör att Jan Stenmarks utvalda verk kan uppfattas som humoristiska?

3. Tidigare forskning

Gällande den tidigare forskningen finns det i skrivande stund 2018 (vad jag kunnat finna) inga offentligt publicerade artiklar, rapporter eller skriftliga forskningsresultat gällande Jan Stenmarks bilder och collage. Ur ett vetenskapligt perspektiv kan därför denna studie få ett värde då det är den första av sitt slag. Det stora tomrum som idag ekar ska fyllas i form av en studie av sex olika objekt av Jan Stenmark. Då sökningar på Jan Stenmark, hans objekt och liknande objekt inte gav några resultat riktade jag istället sökningarna mot visuell retorik och humor. Ett sökresultat som jag haft stor nytta av är Josefin Johanssons C-uppsats ”Memes som debattinlägg - trivial underhållning eller vass visuell argumentation?”³. Uppsatsen är exemplariskt uppbyggd och strukturerad och jag fann stor inspiration av att studera hennes disposition och upplägg för de olika delarna. Även hennes resultat kom att bli väldigt intressant och upplyftande för mig som inte var speciellt insatt i ämnet humor. Hon nämner att memsen vänder sig till en stor målgrupp, och vädjar till känslor och värderingar. Som ett re-

² Mral, Gelang och Bröms 2016: 35

³ Johansson 2017

sultat av detta kan en viss identifikation skapas.⁴ Som stöd i förklaringen till hur identitet skapas och hur detta bidrar till att övertyga, nämner hon Kenneth Burkes identifikations-teori.⁵ Burke menar att man måste identifiera sig själv med personen som man talar med, i form av bland annat språk och attityd och skapa en samklang.⁶ Johanssons resultat tog jag åt mig i min studie, då många av Stenmarks verk bygger på känslor och igenkänning.

En annan studie som gav mig ett nytt perspektiv på humor var Mikael Joos examensarbete "Sjuksköterskans upplevelse av humorns betydelse i psykiatrisk omvårdnad".⁷ Med en kvalitativ analys med intervjuer var syftet med studien att redogöra för hur sjuksköterskan ser på humor, samt vilka effekter som uppstod vid användningen av humor. I relation till mina egna verk och min studie, skapades ett avståndsförhållande till humor med Joos resultat. Enligt de intervjuade sjuksköterskorna kunde humor bidra till positiva effekter i deras arbete. Till exempel kunde relationer förbättras, verklighetsuppfattningar kunde ombildas och skratt kunde lätta på ångest och skam.⁸ Humor kunde dock även leda till negativa effekter och försämra relationer, samt missbrukas som en mask för patienter för att dölja inre tankar och känslor.⁹ Resultatet och effekterna av humor visade mig att det finns flera olika sidor av humor. Min tidigare uppfattning var att humor kunde ses som ett retoriskt verktyg i tal, och ett socialt ämne för att skapa bra stämning eller som Johansson ovan nämner, för att skapa identifikation och tillhörighet.

En tredje studie jag fattade tycke för som behandlar semiotik och visuell retorik, är Roland Barthes studie "Bildens retorik". År 1964 publicerades hans mindre studie i tidskriften *Communications*, som analyserade en fransk reklambild. Vid publiceringen av analysen var det få som ansåg att den var av större betydelse. Med tidens gång har den dock visat sig ha stort inflytande för bildtolkningens teori och praktik.¹⁰ Barthes analyserar sitt objekt utifrån "de tre meddelandena", vilka är: det lingvistiska meddelandet, det symboliska meddelandet och det bokstavligena meddelandet. Genom sin analys blir det tydligt att bildens publik leds från det

⁴ Johansson 2017: 23

⁵ Johansson 2017: 10-11

⁶ Burke 1969: 20-21

⁷ Joos 2016

⁸ Joos 2016: 14-16

⁹ Joos 2016: 16-17

¹⁰ Hayden 2016: 9

bokstavliga till det symboliska meddelandet. Som hjälp på vägen för att läsaren ska uppfatta det symboliska meddelandet, används en väl medveten utvald text. Som Hans Hayden beskriver i förordet till Barthes artikel understöder texten bilden, samtidigt som den minskar på antalet eventuella olika interpretationer.¹¹ Barthes kommer även fram till att en reklambild kan läsas av flera olika personer, på grund av en bilds rika innehåll av olika typer av kunskap, t.ex. kulturell, nationell, och estetisk kunskap.¹²

Jag valde att belysa denna studie då jag ansåg att resultaten kunde vara värdefulla för mig att ta del av. I mina egna objekt pågår en samverkan mellan bild och text och enligt min mening kan dessa även beskådas och tolkas av flera olika målgrupper. Roland Barthes är även otroligt känd inom framförallt visuell retorik då hans verk som nämns ovan kan räknas som ett standardverk att utgå från.¹³ Man kan dock fråga sig varför jag inte valde att studera konstanalyser, då bilderna jag valt ut kan betraktas som konstverk ur ett perspektiv. Anledningen till varför konstperspektivet inte betraktats i större utmärkelse var för att lämna mer plats åt vad konsten gör i min studie, nämligen skapar av humor. Uppsatsens syfte är att belysa samspelet mellan text och bild, samt vad det är som gör att humor skapas.

4. Teoretiska utgångspunkter

I detta stycke kommer en redogörelse för mina teoretiska ramverk att presenteras. Teorier för retorik och semiotik kommer att tydliggöras, samt underlag för min metod till analysen. Mitt perspektiv och den vetenskapliga beskrivningen av humor får även en central roll i kommande stycken. Det teoretiska ramverket kommer i första hand att användas i uppsatsens analys och resultatredovisning. Konsekvenser, resultat och upplysning av teorin kommer även förekomma i den avslutande diskussionen.

¹¹ Hayden 2016: 10-12

¹² Barthes 2016: 54

¹³ Munk 2018: 32

4.1. Semiotik & Visuell retorik

Genom uppsatsen kommer en sammanflätad röd tråd av semiotik och visuell retorik uppträda tillsammans då de båda är lika betydelsefulla och grundläggande för hela uppsatsen. Semiotik kommer från grekiskans *Semeion*, som betyder tecken. Semiotik betyder med andra ord teck-enlära eller teckenteori, och denna benämning presenterades av John Locke år 1690, en er-känd engelsk filosof.¹⁴ Semiotiken kan ses som själva läran om hur vi kommunicerar och förstår världen genom tecken.¹⁵ Retoriken använder sig till viss del av semiotik, men ser på läran ur ett annat perspektiv. Inom retoriken betraktar man hur människan *använder* sig av tecken, medans man i semiotiken istället fokuserar på kommunikationen och uppbyggnaden av tecken och figurer.¹⁶

Visuell retorik är idag en benämning som täcker flera områden. Uttryck som bildkonst och fotografier är möjligtvis det man kommer att tänka på när visuell retorik kommer på tal, men den visuella retoriken behandlar även dans, arkitektur och skulptur som exempel.¹⁷ Flera stu-dier för visuell retorik förekommer även gällande ritualer, teatervetenskap och kommunika-tionsstudier.¹⁸ Den visuella retoriken ligger inte speciellt långt ifrån retorikens klassiska form “konsten att tala”. Ändamålet för en orator har sedan urminnes tider varit att få åhörarna att minnas det presenterade budskapet och att få dem att acceptera och förstå argumentationen. För att lättare uppfylla detta syfte har talarna använt sig av berättelser med bilder, och redan för 2000 år sedan fanns en visshet om att bilder fastnar bättre än ord i minnet.¹⁹

Mina objekt som studien undersöker består av såväl målade bilder som fotografier och text. Det är viktigt att förstå att de visuella elementen demonstrerar och visar upp en egen retorik. För att kontrollera bildens betydelse och mening kan man sammanfläta bilden med en text som hänvisar till bilden.²⁰

¹⁴ Kjörup 2009: 9

¹⁵ Kjeldsen 2009: 291

¹⁶ Mral, Gelang och Bröms 2016: 91

¹⁷ Mehrens 2014: 319

¹⁸ Mehrens 2014: 319

¹⁹ Mral, Olinder 2011: 7

²⁰ Bernhardt A. 1996: 747

4.2. Retorisk bildanalys och Kritisk retorikanalys

Som jag närmare presenterar i metodavsnittet kommer jag i min studie till stor del att använda mig av Jens Kjeldsens retoriska bildanalys som presenteras i "Retorikkens Aktualitet".²¹ Syftet med metoden är att kunna få ett svar på hur bildens retorik fungerar och inverkar på oss människor som mottagare. Kjeldsen presenterar fem steg som analysen består av, men han är i sin beskrivning samtidigt noggrann med att betona att dessa punkter inte behöver följas stegvis.²²

Analysens ursprungliga form lyder som följande (översatt av skribenten)

1. Beskriv kort bilden och redogör för kontexten.
2. Redogör för bildens retoriska kvalitéer. Det vill säga A) formella och tropologiska kvalitéer, B) retoriska funktion och grad av förmedlad evidentia, C) uttalanden och argumentation.
3. Redogör för bildens användning av retorikens pistis.
4. Värdera den visuella övertalade betydelsen.
5. Värdera bilden i förhållande till den retoriska ytringen och kontexten som det ingår i.

I sin beskrivning av analysmetoden påpekar Kjeldsen att man som utövare ska tolka svaren till de enskilda punkterna som en helhet av det uttryck bilden ger. Helhetens uttryck skapas av hans steg som behandlar bland annat kontexten, olika retoriska kvalitéer och argumentation.²³ Till min hjälp i kompletterande syfte kommer jag även att använda mig av frågeställningar som Mral, Gelang och Bröms presenterar i ett kapitel i Kritisk retorikanalys.²⁴ Frågeställningarna som redogörs, översatta till svenska, skapades ursprungligen av Andrea A. Lunsford. I sin bok *Everything is an argument* påpekar Lunsford att analyser av visuella element kan vara utmanande och frågeställningarna som presenteras kan vara till hjälp vid en analys av visuella argumenterande objekt.²⁵

²¹ Kjeldsen 2009: 314

²² Kjeldsen 2009: 314

²³ Kjeldsen 2009: 314

²⁴ Mral, Gelang och Bröms 2016: 104-107

²⁵ Lunsford & Ruskiewick 2001: 258

Vi kan tolka Kjeldsens analysmetod som fem steg och som jag nämnt kommer Mral, Gelang och Bröms metod tillkomma och denna analysmetod kan delas upp i tre olika spår: Bildens *natur*, bildens *funktion* och *värdering* av bilden.²⁶ De två olika metoderna har starka gemensamma drag och gällande innehåll och syfte, men ordningen är inte riktigt densamma. Jag kommer under punkt 6 i metodavsnittet presentera min metod med förhållningssätt, men jag vill först klargöra likheterna mellan metoderna och tillrättalägga centrala begrepp som förekommer i min analys.

Vid Kjeldsens första steg kommer kontexten att kartläggas med fokus på publiken. Därav kommer Mral, Gelang och Bröms andra spår med tillhörande frågeställningar att tillkomma. Det andra spåret behandlar *bildens funktion*, och syftet är att studera objektet från avstånd och undersöka skaparen och tittarna eller läsarna.²⁷ Enligt Jörgensen och Villadsen kan man förklarat dela upp publiken i två indelningsgrupper, den *faktiska* publiken och den *avsiktliga* publiken. Den avsiktliga publiken är den grupp som oratorn (i detta fall Stenmark) tar hänsyn till och finner mest relevant. Det kan även kallas för de övertygande mottagarna. Den faktiska publiken är den grupp som ser, hör eller märker av det retorikern skapat, utan att det avsiktliga var gjort för deras ögon eller öron.²⁸ Dessa två grupper kan sammanfalla helt eller delvis, och jag har därför valt Mral, Gelang och Bröms tre frågeställningar för att identifiera de olika grupperna: Vilken är den avsedda publiken? Finns det andra möjliga publikgrupper? Vilka antaganden gör det visuella objektet om sina läsare?²⁹

Vid Kjeldsens fjärde steg vill man studera de manifesta och latenta nivåerna i objektets retoriska mening. Till min hjälp kommer jag att använda mig av Mral, Gelang och Bröms första spår som går under namnet *bildens natur*. Bildens natur presenterar bildens så kallade "byggstenar", och i detta fall väljer dem att presentera dessa på manifest och latent nivå.³⁰ Kjeldsen menar att den manifesta retoriken traditionellt sett är definierad som den faktiska meningen och att den latenta retoriken istället hänvisar till underhållning eller konst.³¹ Man kan även tänka sig att alla bilder har en synlig och tydlig manifest nivå och en underliggande, nästan

²⁶ Mral, Gelang och Bröms 2016: 103

²⁷ Mral, Gelang och Bröms 2016: 106

²⁸ Jörgensen och Villadsen 2009: 90-91

²⁹ Mral, Gelang och Bröms 2016: 107

³⁰ Mral, Gelang och Bröms 2016: 103-105

³¹ Kjeldsen 2002: 54

dold, latent nivå.³² Den manifesta retoriken kan kännetecknas genom att den är uppenbar och medveten³³ samtidigt som den latent retoriken kan utmärka sig genom att vara oklar för mottagaren³⁴, och kan öppna upp för olika tolkningar.³⁵

Mral, Gelang och Bröms *värdering av bilden* står för det tredje spåret. Detta steg står passande vid sidan av min sista frågeställning och Kjeldsens sista analyssteg. Det tredje spåret och Kjeldsens femte och sista punkt kommer att ersättas av min sista frågeställning. På grund av de symmetriska liknelserna mellan dessa två analysmetoder anser jag att de kompletterar varandra och kan användas tillsammans för att försöka få ett mer vetenskapligt resultat av studien.

4.3. Humor

Humor är i min mening det absoluta huvudsyftet i mina utvalda objekt, därför anser jag det viktigt att belysa detta tema vid teorin. Det finns givetvis olika tolkningar av humor och för att få en vetenskaplig definition har jag valt att låta nationalencyklopedin stå för begreppsbestämningen. Enligt ne.se finns det två olika betydelser av ordet *humor*. Den första betydelsen beskrivs som en *karaktärsegenskap* där personen i fråga har en förståelse för det underhållande. Den andra betydelsen beskrivs som en *genre* som syftar på konstprodukter i bland annat tal, skrift och bild och det är den andra betydelsen *genre* som jag kommer ta stöd från i min definition då jag behandlar bilder med text. Humor kan återfinnas i flera artefakter och genrens huvudsakliga syfte är att få den andre parten (åhöraren eller läsaren) till skratt eller till mindre leende.³⁶ Den svenska uppslagsboksdefinitionen av humor lyder:

“Humor ägnar stor uppmärksamhet åt kollisioner mellan (minst) två mänskliga regelsystem. I den mån kollisionen visar sig skenbar eller förklarlig sedd utifrån ett tredje regelsystem föreligger ett fall av humor.”³⁷

³² Mral, Gelang och Bröms 2016: 104

³³ Kjeldsen 2002: 55

³⁴ Kjeldsen 2002: 55

³⁵ Mral, gelang och Bröms 2016: 105

³⁶ Nationalencyklopedin (Nilsson): "Humor"

³⁷ Nationalencyklopedin (Nilsson): "Humor"

För att skapa ett humoristiskt verk eller situation krävs det att målgruppen har en viss förförståelse och kunskap för ämnet i fråga. Man kan tala om att humor kan vara kulturbundet, språkbundet, religionsbundet, osv. För att förstå humorn som skapas måste man då som åskådare begripa de olika mänskliga systemen, även kallat regelsystem.

För att förtydliga ytterligare vad humor är och hur det ur ett vetenskapligt perspektiv kan framställas kommer jag ta hjälp av Olsson, Backe och Sörensens uppdelning av de tre klassiska humorteorierna. De skriver om humor och identifierar de tre dominerande humorteorierna: överlägsenhetsteori, oförenlighetsteori, och lättnadsteori.³⁸ Överlägsenhetsteorin grundar sig på humor som går ut på att få människor att känna sig överlägsna, bättre eller dominerande i förhållande till det utpekade objektet eller personen, för att sedan skratta åt den eller det utpekade. Denna typ av underhållning har lämnat tidiga och tydliga spår av sig från Platons och Aristoteles tid i sina texter.³⁹ Det har med andra ord varit vanligt förekommande och är det även idag i vardagen. För att ge ett exempel, vem har inte skrattat åt någon som halkat på isen eller gjort bort sig offentligt? Den andra teorin, oförenlighetsteorin, kommer till användning när vi påträffar ett oväntat samband. Till exempel mellan två (eller fler) saker som inte passar tillsammans, eller när två saker ställs i relation till varandra och uppges vara lika. Oförenlighetsteorin kan även grundas på konflikter och logiska motsättningar som är inkonsekventa.⁴⁰ Den tredje teorin, lättnadsteorin kommer ursprungligen från oförenlighetsteorin och växte fram på 1800-talet. Den har mer av en psykologisk anknytning och teorin menar att humor kan verka spänningsreducerande för både kropp och själ.⁴¹ Komiken vill förändra personens upplevelse och till skillnad från överlägsenhetsteorierna som ofta omsluter kompletta grupper, omfattar istället lättnadsteorin skilda individer.⁴²

4.4. Stilfigurer & troper

Eftersom två steg i min metod behandlar stilfigurerna i bilderna, fann jag det nödvändigt att även ge teorikapitlet en avslutande del om dessa. Genom de två huvudgrupperna troper och

³⁸ Olsson, Backe och Sörensen 2003: 24, 47

³⁹ Olsson, Backe och Sörensen 2003: 25

⁴⁰ Olsson, Backe och Sörensen 2003: 25-26

⁴¹ Heyman & Persson 2011: 3 och Olsson, Backe och Sörensen 2003: 26

⁴² Olsson, Backe och Sörensen 2003: 52-53

ornament (kan även kallas figur⁴³) kommer stilfigurerna att identifieras, och för att enkelt förklara förhållandet mellan dessa kan man föreställa sig ett träd. Huvudstammen kallar vi för *stilfigurer*, och från huvudstammen växer två större grenar åt var sitt håll, och dessa är *troper* och *ornament*. Troper kan framställas genom bild, text och symboliska uttryck,⁴⁴ och har i uppgift att ersätta ord med annan betydelse⁴⁵. Ornament och figurer behandlar istället bland annat ordens placering, då ordens betydelse kvarstår.⁴⁶ En figur eller ett ornament har som syfte att skapa ett mönster eller en struktur i texten⁴⁷, till exempel i form av alliteration där bokstäver eller ljud i början av orden är liknande⁴⁸ eller epifor där orden vid slutet av fler satser upprepas⁴⁹. Gränslandet mellan dessa kan vara svårt att tyda och peka ut med rak arm. Vid tillfällen kan de båda kollidera och emellanåt kan man finna troper i ornament och ornament i troper. T.ex. "Hugo har hundratusen hundar, men han för problemen blundar." Meningen kan kategoriseras under både trop och ornament, då den innehåller rim, hyperbol (överdrift)⁵⁰ och alliteration, då bokstäverna i meningens början är densamma⁵¹, "H".

En annan stilfigur som kan påträffas under analysen gång är *ironi*. Enligt definieras ironi i allmänt språkbruk som en term där upphovsmannen inte säger vad han menar, utan istället motsatsen, dock med avsikten att mottagarna ska begripa motsättningen.⁵² Till exempel kan en ironisk fras vara; "Oj, vilket fint väder det är ute!", när det i verkligheten öser ner regn. Sigrell skriver även om ironi i sin avhandling, men har en annan syn på saken. Han menar att alla ironier inte alltid bygger på motsatsen till det som uttrycks, utan en ironisk karaktär kan uppfattas på ett annat plan. T.ex. "i spänningen mellan en explicit utsaga och en uppenbar verklighet".⁵³ Spänningen i sig grundas på att det existerar en kontrast mellan yttrandet och det uppfattade syftet. Ironin som bygger på spänningen eller kontrasten kan förekomma vid

⁴³ Jörgensen, Villadsen 2009: 188

⁴⁴ Mral, Gelang och Bröms 2016: 59-60

⁴⁵ Jörgensen, Villadsen 2009: 188

⁴⁶ Mral, Gelang och Bröms 2016: 59-60

⁴⁷ Jörgensen, Villadsen 2009: 188

⁴⁸ Mral, Gelang & Bröms 2016: 64

⁴⁹ Mral, Gelang & Bröms 2016: 64

⁵⁰ Hanefalk, Hedlund och Lidholm 2004: 364

⁵¹ Mral, Gelang & Bröms 2016: 64

⁵² Nationalencyklopedin: "Ironi"

⁵³ Sigrell 2001: 206

ett flertal olika nivåer och plan,⁵⁴ från förhållanden mellan enstaka ord och satser till förhållanden mellan situationella kontexter och hela diskurser.⁵⁵

Av att enbart granska bilderna kort ser vi att homonymi och polysemi även kan vara några av de mer vanligt förekommande stilfigurerna. Skillnaden mellan dessa kan vara svåra att tyda, då deras definitioner är likartade. Homonymi behandlar *namnligheten* mellan ord som har samma stavning och uttal, men olika betydelser och ursprung.⁵⁶ Med andra ord är begreppen fonetiskt likadana, t.ex. bär (som lingon eller vinbär) och bär (som att lyfta).⁵⁷ Polysemi redogör istället för ett ord som har flera relaterade betydelser, med andra ord flertydighet eller mångtydighet.⁵⁸ Ett exempel på polysemi kan vara ordet krona, som kan betyda huvuddekoration, statsmakt i monarki och överdel på blomma eller träd.⁵⁹ På grund av olägenheterna mellan orden homonymi och polysemi och de hinder man kan stöta på vid användning, har jag valt att enbart använda mig av homonymi i min analys.

5. Material

Nedan följer två punkter som behandlar och förklarar mitt material genom olika perspektiv. Det första som tas upp är bakgrunden till materialet. Bakgrunden är till största del skriven för de läsare av uppsatsen som inte är bekanta med Jan Stenmark sedan tidigare. Efter mina egna erfarenheter anser jag att kontextbeskrivning sällan skadar, om denna är korrekt och har objektiva ansatser. Den andra punkten beskriver en urvalsprocess, med andra ord hur jag gick tillväga när mitt material skulle väljas, samt tillhörande motivering.

5.1. Bakgrund

Materialet består av sex handplockade bilder skapade av Jan Stenmark. Stenmark ses och definieras idag som en bildkonstnär och serietecknare inom författarnas värld. Han föddes

⁵⁴ Sigrell 2001: 209

⁵⁵ Sigrell 2001: 208

⁵⁶ Eide 1990: 62 & Nationalencyklopedin: "Homonymi"

⁵⁷ Sigrell 2017

⁵⁸ Språkligt 2018: Polysemi

⁵⁹ Riad 2004: 8

1949 och är nuförtiden hemmahörande i svenska huvudstaden Stockholm. Hans arbeten präglas i första hand av collage teknik där bilderna reflekterar Sverige och det svenska folkhemmet från 1940 till 1960-talet.⁶⁰ Han började publicera sina verk på Aftonbladets kultursida 1988 och fortsatte sedan sitt arbete i egna böcker. Det finns idag 17 böcker utgivna i hans namn med färgstarkt innehåll i form av collage, med text och bild.

5.2. Urval

Jan Stenmarks objekt är många, innehållsrika och väldigt olika. För att vara säker på att få en så stor bredd på materialet som möjligt valde jag att utgå från två av hans böcker, "Det började med fåglar" från 1992 och "Människor som finns" från 2016, samt aftonbladets hemsida⁶¹. Jag valde medvetet en av hans tidigare böcker och den senaste han utgivit för att skapa en kronologisk variation bland verken. Jag ville även undvika enformighet och detta gjordes med vissa kriterier. Kriterierna valdes ut med avseende på utseendet, innehållet och funktionen av bilderna och med detta urval fick objekten en chans att få en bredare variation. Som jag nämner i avsnittet om den tidigare forskningen, så finns det efter mina efterforskningar inga tidigare vetenskapliga studier gjorda på Jan Stenmarks verk. Detta faktum i kombination med mina obefintliga förkunskaper gör att det blir en omöjlighet för mig att skapa ett representativt urval, därav blev mina kriterier som följer. Gällande kriteriet för *utseendet* skulle jag ha med både svartvita och färgade bilder samt fotografier och målningar. Gällande *innehållet* skulle det ingå både vuxna och barn samt män som kvinnor i objekten. Gällande *funktionen* skulle bilderna innehålla både pratbubblor och text vid nederkant, samt enbart pratbubblor eller enbart text vid nederkant. Det bör även nämnas att jag valde bilder som jag själv förstod bäst och kunde analysera. Flera bilder av Stenmark var för mig helt obegripliga med tanke på humorn som framställdes. Efter att ha granskat alla bilder ur de två böckerna gjorde jag ett medvetet val och handplockade fem bilder som jag ansåg var lämpliga för studien från böckerna, och en från aftonbladets hemsida.

Varför jag valde att analysera sex bilder och inte två eller trettio var på grund av uppsatsens omfång. En uppsats på kandidatnivå i retorik vid Lunds universitet ska omfatta 30-40 sidor,

⁶⁰ Sjöberg 2011

⁶¹ Aftonbladet 2011

så en liknande analys som denna men där enbart två bilder studeras skulle dels blivit för kort och dels blivit för tunn. Målet med denna analys är att kunna bidra med ett brett vetenskapligt resultat, vilket leder oss till det andra scenariot. Varför jag inte valde 30 bilder av Stenmark var på grund av uppsatsens begränsade sidantal. Det är naturligtvis möjligt att genomföra en analys av 30 objekt, och gärna 40 och 50, men denna analys skulle blivit ytlig till en mycket hög grad då det inte skulle funnits plats till att göra en grundlig och omsorgsfull analys.

6. Metod

I detta avsnitt följer en detaljerad beskrivning av mina vetenskapliga metodval som tidigare introducerades i teoriavsnittet. Jag beskriver även de två frågeställningar jag kommer att besvara i anslutning till analysen. Jag börjar med att presentera metoden som beskrivs och utformas med hjälp av Jens Kjeldsens "Retoriska bildanalys" och Mral, Gelang och Bröms "Kritiska retorikanalys". Det var efter en mindre pilotundersökning, där jag studerade Bild 1, Bild 2 och Bild 3 enbart med Kjeldsens ursprungliga analysmetod, som jag kom fram till att vissa begränsningar och relevanta tillägg behövde genomföras. (Dessa kommer att tydliggöras i metodproblem.) Denna kombinerade metod består av fyra huvudpunkter som är grundade på Kjeldsens steg.⁶² Till punkterna förekommer underpunkter och tillhörande frågor som Mral, Gelang och Bröms presenterar.⁶³ I anslutning till varje bild i analysen kommer min första frågeställning att besvaras. Frågan lyder: "Hur samverkar text och bild tillsammans i Stenbergs verk?". Den andra frågeställningen besvaras efter att alla bilder analyserats. Jag avslutar med att ta upp materialproblem som presenterar djupare förklaringar och motiveringar till mina val.

6.1. Kjeldsens bildanalys med mina tillägg

1. Beskriv bilden och redogör för kontexten.

Här kommer en beskrivning av bilden att göras. Som rubriken lyder kommer det vi kan se, och kontexten att beskrivas. Gällande bilden kommer jag utgå från

⁶² Kjeldsen 2009: 314

⁶³ Mral, Gelang och Bröms 2016: 107

mina utvalda kriterier som behandlar *utseendet*, *innehållet* och *funktionen*. Gällande kontexten kommer jag fokusera på publiken, vilket i detta fall är läsare. Mral, Gelang och Bröms framställer tre frågor som här kommer att besvaras: Vilken är den avsedda publiken? Finns det andra möjliga publikerna? Vilka antaganden gör det visuella objektet om sina läsare?⁶⁴

2. Redogör för bildens retoriska kvalitéer. Det vill säga A, B och C.

A) Graden av förmedlad evidentia och tropiska kvalitéer

Här under 2A kommer jag att gå djupare in på hur bilden utsmyckar sitt innehåll för få läsaren känna sig närvarande. Genom att redogöra för bildens grad av förmedlad evidentia, kommer jag med andra ord att studera bildens retoriska *kraft* och *karaktär*. Kjeldsen beskriver att bilder kan skapa samma typ av närvaro som texter. I en text eller ett tal kan man med en detaljerad och utförlig beskrivning av händelser, personer och platser skapa en känsla av att man själv är ett ögonvittne till situationen. När jag här ska studera bilder kommer jag istället att noggrant och grundligt beskriva bildens förmedlade uttryck vilket är närvaro och realism.⁶⁵ Vid redogörelsen för tropiska kvalitéer kommer jag studera bildens och textens troper som jag tidigare nämnt under punkt 4.4 vid teoretiska utgångspunkter.

B) Ornament och formella kvalitéer

Under denna punkt ska ornament i texten och bildens formella kvalitéer studeras. Detta blir som en naturlig övergång på den ovanstående punkten 2A. Då 2A studerar ordens vridning och betydelse, studeras här ornamenten som går närmare in på mönster och struktur av orden. Formella kvalitéer av bilden behandlar hur bilden är framställd, med andra ord det retoriska estetiska uttrycket.⁶⁶ Exempel på vad som kommer att studeras är bildens rum, komposition, färganvändning, synvinkel och individuella element, vilket i mitt fall blir föremål och människor då djur inte förekommer i mitt material.

C) Uttalanden och argumentation

Under uttalanden och argumentationen kommer texten i bilden att studeras närmare. Textens placering, resonemang och relation till bilden kommer att undersökas. Även

⁶⁴ Mral, Gelang och Bröms 2016: 107

⁶⁵ Kjeldsen 2009: 194

⁶⁶ Kjeldsen 2009: 303

argumentationen som framställs genom samspelet mellan text och bild kommer att kartläggas.

3. Redogör för bildens användning av retorikens pistis.

Under denna punkt kommer studien att granska bildens bevismedel, med andra ord ethos, logos och pathos. Dessa medel kan vara både visuella och textliga.

Enligt Carlsson och Koppfeldt kan följande frågor besvaras vid en visuell retoriska analys gällande ethos, logos och pathos: Hur väcks förtroende och skapas trovärdighet hos avsändaren? Hur leds mottagaren till att se, förstå och dra slutsatser? Hur skapas känslor och vilka känslor skapas?⁶⁷

4. Värdera den visuella övertalade betydelsen och Stenmarks framställning av humor.

Med den visuella övertalade betydelsen menas den manifesta och latent argumentationen. Genom Mral, Gelang och Bröms tre frågor kommer punkt fyra att besvaras: Hur visas den latent och manifesta retoriken i form av text, bild, tes och avsiktlig argumentation? Finns det stereotyper i bilderna? Förstärker eller försvagar bilden fördomar?⁶⁸ Framställningen av humor kommer här att få en värdering och förklaring, då jag utgår från att bilderna kan ha en humoristisk anknytning.

Frågeställning I

Direkt efter analysens fyra punkter kommer min första frågeställning besvaras i anslutning till respektive bild. För att kunna relatera svaret på frågan till bilden anser jag att det är av stor vikt att ha bilden färskt i minnet. Frågan lyder: ”Hur samverkar text och bild tillsammans Stenmarks verk?”

Frågeställning II

Den andra frågeställningen har en mer diskuterande karaktär och kommer att besvaras efter fullständigt genomförd analys, där alla bilder belyses under ett stycke. Bildernas kommer att ställas mot och bredvid varandra och därav kommer frågeställning II formas till ett sammanfattande avslut för analysen.

⁶⁷ Carlsson & Koppfeldt 2008: 117

⁶⁸ Mral, Gelang och Bröms 2016: 104, 105, 107

6.2. Metodproblem och motiveringar

Bortsett från att komplettera metoden med de tillagda frågeställningarna gjordes även större förändringar för punkt 2A och 2B. Gällande punkt 2A löd den originella punkten innan redigering: "Redogör för bildens formella och tropiska kvalitéer." Gällande 2B kom originalpunkten "Redogör för den retoriska funktionen och graden av förmedlad evidentia" också att bytas ut. Dessa förändringar gjorde jag av den orsak att de inte följde min ram och indelning för stilfigurer. Som jag nämner i teoriavsnittet är stilfigurer ett huvudbegrepp för troper och ornament. En logisk uppställning av dessa blev som metodbeskrivningen ovan presenterar, troper med fokus på evidentia (som också är en trop) i 2A och ornament med formella kvalitéer i 2B. Som jag påpekade tidigare vid teoridelen, gjorde jag ett val att ta bort den sista punkten som Kjeldsen presenterar: "Värdera bilden i förhållande till det retoriska uttalandet och kontext som bilden ingår i". Detta val gjordes på grund av risken för upprepning då jag vid analysens slutskede besvarar min sista frågeställning "Hur kan retoriken hjälpa oss förklara humor och vad är det som gör att Jan Stenmarks utvalda verk kan uppfattas som humoristiska?". Frågan i sig är värderande och besvarar enligt mig det som den sista punkten skulle gjort. Den sista punkten i min analys behandlar istället den latent och manifesterade retoriken och ett tillägg gällande humor görs, då jag på förhand gjorde antagandet att alla bilder på något sätt kan vara humoristiska.

6.2.1. Metod i förhållande till syfte

Gällande metodens och frågeställningarnas relation till uppsatsens syfte anser jag att alla delar är lika viktiga för att besvara uppsatsens frågor. Som humordefinitionen lyder vill konstprodukten (i detta fall bilder) locka konsumenten till skratt⁶⁹, därför anser jag det lika viktigt att studera publiken till bilderna som själva bilderna i sig. Därav mitt fokus på publiken i punkt ett. Vid punkt två kommer bildens innehåll med text och bild att granskas. Analysen av dessa kvalitéer är speciellt nödvändiga för min första frågeställning, för att förstå hur bild och text samverkar. Resultatet ger även en grund för hur humorn skapas. Punkt tre vill studera objekt och mottagare tillsammans vilket hjälper mig besvara andra frågor, samt identifi-

⁶⁹ Nilsson 1992: 155

era vilken typ av humor som skapas. Den fjärde och sista punkten vill också vara en del av identifikationen men ger oss även en bild av vad humorn vill påvisa. Som jag nämner i punkt 4.2 under teoretiska utgångspunkter menar Kjeldsen att den latent retoriken kan hänvisas till underhållning. Så vad finner vi i den visuella övertalade betydelsen?

Vad som även bör nämnas är att vid startskedet av C-uppsatsen ägde en diskussion rum med Jens Kjeldsen, som är professor i retorik och visuell kommunikation. Han höll en gästföreläsning vid Lunds universitet den 6 december 2017, och jag passade då på att samtala med honom. Kjeldsen påpekade att analysmodellen han skapat är precis vad det låter som, en *modell*. En modell som inte på något sätt är mekanisk, utan får mer än gärna töjas, vridas och tillämpas till arbetet. Det bör även tilläggas att hela analysmetoden med dess olika steg som behandlar bland annat färgval och komposition, samt uttrycken för humor kan tolkas olika. Gällande det förstnämnda såg vi 2015 en het internationell debatt om färgtolkning, där kontrasterna var starka. En bild på en klänning publicerades på nätet och blev snabbt viral, då frågan om den var “vit och guldig” eller “svart och blå” inte såg ut att kunna besvaras. På hemsidan BuzzFeed startades en omröstning och i skrivande stund 2018, har 3,6 miljoner personer röstat för det ena eller det andra svaret.⁷⁰ Anledningen till varför olika personer uppfattar olika färger i bilden, grundar sig i färgblindhet menar ögonspecialisten Enping Chen.⁷¹ Humor är likaledes ett vardagsfenomen som i första hand tolkas individuellt, och jag vill därför reservera mig för tolkningarna som gjorts under analysen, vilka inte är de enda tänkbara.

7. Analys och resultatredovisning

Nedan följer en analys av Jan Stenmarks bilder, resultatredovisning och svar på mina två frågeställningar. Vid 7.1 som presenterar analysen används i grunden Kjeldsens fyra steg, med djupare utveckling av Mral, Gelang och Bröms som jag tidigare presenterat under metoden i steg 6.1. I samband med analysen presenteras svaret till frågeställning I, “Hur samverkar text och bild tillsammans Stenmarks verk?”. Efter analysen i del 7.2 följer en resultatredovisning där alla bilder ställs gemensamt under frågeställning II: “Hur kan retoriken hjälpa oss förklara

⁷⁰ Holderness 2015

⁷¹ Emanuelsson 2015

humor och vad är det som gör att Jan Stenmarks utvalda verk kan uppfattas som humoristiska?”. Svaret fördjupas senare i diskussionen.

7.1. Analys och första frågeställningen

Nedan följer en analys på de sex utvalda objekten. Tillhörande till varje bild besvaras även frågeställning I. Egna värderande kommentarer är en del av analysen, vilket gör att det kommer framträda redan här i analysen och resultatredovisningen. Vidare resonemang om analysen, resultatet och slutledningar går att finna under punkt 8. Slutsats & Diskussion.

7.1.1. Bild 1

Efter en arbetsam dag på kontoret hände det att hon somnade framför TV:n.

1. Beskrivning av bilden och redogörelse för kontexten

Bilden går att finna i Stenmarks bok “Det började med fåglar”.⁷² I mina ögon består bilden av ett svartvitt fotografi taget från ett profelperspektiv av en vuxen kvinna som sitter på en stol. Hon sitter med en märkbart sträng hållning med stängda ögon och lutar huvudet mot väggen bakom. Hon är enbart klädd i en vit topp och ett par korta shorts, som även kan ses vara underkläder. Kvinnan är i ett tydligt fokus då en starkare ljuskälla riktas mot henne och en

⁷² Stenmark 1992: 26

skugga uppenbarar sig på väggen bakom henne. Med textens stöd kan vi anta att ljuset kommer från en TV. Under bilden följer texten: “*Efter en arbetsam dag på kontoret hände det att hon somnade framför TV:n.*” Bilden gör antagandet att publiken förstår att den visade sittande ställningen inte i regel är normalt för sovande människor.

2. Redogörelse för bildens retoriska kvalitéer

A) Graden av förmedlad evidentia och tropiska kvalitéer

Bilden ger läsaren en hög känsla av närvaro i bilden på grund av avståndet till huvudpersonen. Flera drag och detaljer kan läsas av och eftersom objektet är ett fotografi skapas även en hög grad av realism. Proportionerna stämmer väl överens med vår uppfattning gällande kropp, rum, möbler, med mera. Gällande de tropologiska kvalitéerna går det att urskilja en överdrift i form av hyperbol och superlatio⁷³. Om vi tolkar bilden som texten lyder, att hon sover, skapas hyperbolen med hennes stängda ögon hennes stränga hållning. Den “sovande ställningen” blir med andra ord överdriven. Det går även att uppfatta en typ av ironi och simulatio⁷⁴. Stenmark skriver till texten att hon sover, vilket vi uppfattar som avslappnande, men istället visar bilden en kvinna med spänd och sträng hållning. Det blir alltså en motsättning mellan bild och text som skapar ironi.

B) Ornament och formella kvalitéer

Gällande ornament i texten finns det i detta fall inte mycket att påpeka. Dock finner vi desto mer intressanta aspekter att belysa gällande de formella kvalitéerna. Bilden utstrålar en typ av äldre tid med sin svartvita ton, då bilderna från äldre dagar var enbart svartvita. Den enkla klädseln och till viss del håret återspeglar en äldre typ av stil som vi inte finner speciellt modern idag, vilket igen ger bilden ett intryck av att vara äldre. Bildens huvudattraktion belyses starkt med TV-ljuset riktat mot kvinnan och en enklare skugga avbildas bakom. Skuggan hjälper även till att förstärka realismen i bilden. De individuella elementen är få, vilket igen uppmärksammar bildens huvudattraktion.

C) Uttalanden och argumentation

Uttalandet under bilden är i detta fall “*Efter en arbetsam dag på kontoret hände det att hon somnade framför TV:n.*” Den svarta textens placering lämpar sig bra i förhållande till bilden

⁷³ Hanefalk, Hedlund och Lindholm 2004: s. 364

⁷⁴ Hanefalk, Hedlund och Lindholm 2004: s. 361

och ger läsaren en tydlig kontrast med svart på vitt. Texten är inte handskriven vilket ger den en viss tyngd. Det hade givit bilden en annorlunda ton om texten hade varit skrivet för hand, som några andra verk av Stenmark är. Resonemanget hänger i första hand inte ihop med bilden. Med andra ord, om man bara sett texten hade man med största sannolikhet fått upp en annan bild i huvudet. Till exempel en kvinna som ligger i en soffa framför en TV.

3. Redogörelse för bildens användning av retorikens pistis

Det faktum att det är ett fotografi, påvisar en trovärdig verklighet. Det är lätt att vända sig till sitt eget förnuft eftersom det är ett foto. Det första mottagaren får syn på är bilden och den svartvita kvinnliga huvudfiguren. Med den första synen av bilden skapas en förståelse och känsla för bilden. Det är inte solklart vad den egentligen visar och man blir nyfiken. Efter fortsatt granskning av texten under leds mottagaren till att förstå hela objektets syfte och slutsats. Den nyfikna känslan övergår till att bli lustig och humoristisk när vi får uppfatta bilden i relation till texten. På grund av bildens färgsättning skapas även en distanserad känsla, då man får känslan av att händelsen inte utspelas i vårt moderna samhälle.

4. Värdering av den visuella övertalade betydelsen och Stenmarks framställning av humor

Med kvinnan i centrum har vi bland annat en anti-stereotyp. Vid en första granskning av kvinnan utstrålar hon makt, kontroll och power. Hon är rakryggad, sitter i centrum, är vältränad, och har ordning på sitt utseende. Vi kan även identifiera en stereotyp som talar för att kvinnor ska vara lättklädda och tillgängliga. Bilden med objekten kan även anspela till sex. Från det latenta perspektivet kan vi finna en fördom om kontorsjobb, som säger att kontorsjobb är ett stelt och obekvämt jobb, med tanke på hur kvinnan "sover" när hon kommer hem. Sittandes, rak i ryggen som på kontorsstolen. Humorn som framställs i form av en kontrastkrock mellan text och bild kan beskrivas som oförenlighetshumor. Textens mening och går inte ihop med vad bilden visar och vi finner en disharmoni.

Frågeställning I

Hur samverkar text och bild tillsammans Stenmarks verk?

I bilden ett finner vi ett starkt samarbete mellan texten och fotografiet. Fotografiet ger oss först en händelse som väcker tankar och idéer. Vilar hon? Poserar hon? Utför hon någon typ av yoga? Flera olika möjliga tolkningar uppstår, men med textens stöd skapas bestämd hän-

delse som gör att vi förstår helheten i objektet. Hade bilden stått för sig själv utan text hade syftet (den humoristiska graden) ej uppnåtts och detsamma gäller för om man enbart läst texten. För att vända på perspektivet kan även se det som att bild och text motverkar varandra. De målar upp två helt olika händelser, där bilden representerar en avslappnad kvinna som utför en yogaritual och texten vill beskriva en besvärad stel kvinna som sitter och sover. Men syftet är att bild och text ska samarbeta och skapa en kontrast som vi mottagare sedan ska uppfatta som komiskt.

7.1.2. Bild 2

1. Beskrivning av bilden och redogörelse för kontexten

Bilden som förekommer i boken "Människor som finns", består av en färgglad målning av en yngre kvinna. Den innehåller en tankebobbla från kvinnan som lyder "Varför gråter hon?" och en textrad vid underkant som lyder "Undrar håret".⁷⁵ Kvinnan står i bildens centrum och sticker märkbart ut då henne blonda hår och ljusa jacka skapar en stark kontrast mot den mörkt bruna och lila bakgrunden. Bilden vänder sig till en bred och öppen målgrupp, som förstår samspelet mellan de olika raderna i texten, och den gör även antagandet att man ska tolka att pratbubblan kommer från håret.

2. Redogörelse för bildens retoriska kvalitéer

⁷⁵ Stenmark 2016: 66

A) Graden av förmedlad evidentia och tropiska kvalitéter

Bilden har en blandad typ av evidentia, då den skapar hög närvaro samtidigt som den påvisar mindre realism. Den höga närvaron grundas på avståndet till huvudobjektet i bilden. Det känns som att vi står nära henne då man kan se tårarna och vissa drag och linjer i ansiktet. Realismen sänks däremot då det är en färgstark färglagd bild. Det tillhör inte (om man får säga) det "normala" att ha samma färg på håret som man har på jackan till exempel. När vi studerar troperna påträffas vi direkt av den retoriska frågan, interrogatio, när undertexten poängterar att det är håret som undrar.⁷⁶ Frågan är inte ute efter att få ett svar, utan vill istället skapa en nedvärderande känsla mot tjejen i bilden. Vi kan även identifiera en typ av antirrhesis⁷⁷, då man kan tolka att håret angriper flickan med en dumförklarande fråga, istället för att trösta henne. Adianoeta⁷⁸ är en annan trop som kan uppfattas, då bilden i vid första anblick skapar en allvarlig situation, för att sedan vändas till att öppna upp för en underliggande ironisk tolkning. En sista trop som kan urskiljas är elevatio⁷⁹, där vi kan tolka att håret ser flickan som sin motståndare och avfärdar henne och förlöjligar henne, med syfte att skapa skratt. Och till viss del kan vi finna här finna en faktor som bidrar till humor. Hur håret vill skapa en distans till tjejen och framställa henne som ointelligent, med syfte att underhålla åskådarna.

B) Ornament och formella kvalitéter

Bildens komposition är i stor grad lik målaren Roy Lichtensteins färgglada objekt. Genom en enkel google-sökning på hans namn och granskning av sålda objekt vid Bukowskis⁸⁰, ser vi att hans objekt följer ett mönster där bilderna ofta efterliknar gråtande eller bekymrade tjejer. Det kan tolkas att vara en allusion⁸¹ till Lichtensteins verk, men där "den dumma blondinen" framställs mer självklart, (se värdering av den visuella övertalade betydelsen). Tekniken efterliknar en serieteckningsbild med varierad färganvändning. Starkare färger på huvudobjektet och dovare färger åt bakgrunden för att skapa en så stor kontrast som möjligt. De individuella elementen är få, för att skapa största möjliga uppmärksamhet till kvinnan i bilden och texten. Mindre skuggor formas i bakgrundens miljö för att skapa en mindre dramaeffekt och realism. Större ornament framkommer inte i de få textraderna.

⁷⁶ Hanefalk, Hedlund och Lindholm 2004: s. 337

⁷⁷ Hanefalk, Hedlund och Lindholm 2004: s. 296

⁷⁸ Hanefalk, Hedlund och Lindholm 2004: s. 290

⁷⁹ Hanefalk, Hedlund och Lindholm 2004: s. 321

⁸⁰ Bukowskis 2018

⁸¹ Colm Hogan 2014: 119-120

C) Uttalanden och argumentation

I bilden finner vi två uttalanden placerade i olika nivåer. Det första uttalandet befinner sig i en tankebobla intill personen. Texten lyder: "Varför gråter hon?". Vid första anblick av bild och text kan man som läsare uppfatta att kvinnan i bilden tänker "varför gråter hon". Men det är vid den andra texten som bilden får sin förklaring. Den andra texten finner vi under bilden och den lyder: "Undrar håret". Placeringen av de två raderna är viktiga och avgörande för dess mening och betydelse. Hade raderna stått bredvid varandra under bilden hade inte bilden fått samma effekt. Texten är i detta fall handskriven, eller typsnittet liknar en handskriven text. Detta ger bilden en avslappnad stämning som lämpar sig med de tecknade färgerna. Texten i pratbubblan som enbart består av versaler och typsnittet, skapar igen en känsla av att objektet ska likna en bild från en serietidning.

3. Redogörelse för bildens användning av retorikens pistis

Som det framkommer ovan har bilden en stil som vi känner igen, då den liknar ett urklipp från en serietidning. Detta gör att vi känner förtroende för bilden eftersom vi har sett liknande objekt innan. Tjejens ansiktsuttryck och känslorna hon visar tillsammans med texten i och under bilden leder mottagaren till den menade slutsatsen: att det är håret som talar. Genom att studera bilden skapas en något fundersam känsla. Bilden är relativt mörk och tårar ligger i centrum för bilden. Vi vill per automatik veta vad som hänt. Man kan även få en typ av medkänsla för personen i bilden, t.ex. uppgivenhet och ängslan. Man kan även känna en viss typ av irritation på grund av den starka stereotyp (se nedan) som målas fram.

4. Värdering av den visuella övertalade betydelsen och Stenmarks framställning av humor

I bilden finner vi direkt, vid det manifesta planet, en klassisk stereotyp: tjejer (och kanske också just blondiner) är känsliga och gråter lätt. Och med hårets fråga (eller också egen fundering) kan vi även tolka tjejen i bilden som korkad. I och med att håret har fått egen identitet och ställer en fråga som en annan person egentligen skulle frågat, nedvärderas tjejen som gråter. En idé om att håret är smartare än kvinnan framställs som en något underliggande ton, då håret sätter sig själv i en maktposition från ett övervakande perspektiv. Humorn som skapas kan identifieras som både oförenlighetshumor och överlägsenhetshumor. Det oförenliga ligger i objektets helhet när det i texten framgår att det är håret som tänker. Överlägsenhets-

känslan en läsare kan uppfatta grundar sig i framställningen av den blonda tjejen som beskrivs, hon framställs att vara så korkad till den grad att håret måste distansera sig till henne, och vi vill därför också distansera oss och ser gärna ner på henne.

Frågeställning I

Hur samverkar text och bild tillsammans Stenmarks verk?

I detta objekt hinner det ske många steg innan vi först kommer till slutsyftet och målet. Den målade bilden med tankebubblan ger en bild av en händelse, som sedan vrids med hjälp av texten under "undrar håret". Det blir ett överraskande moment som vi inte förväntar oss och även ett ologiskt sådant. Bilden och texten kan vid en första anblick ge intrycket att inte passa ihop, men för att syftet ska uppnås och för att bilden ska kunna innehålla allt som tidigare beskrivits, måste bild och text exponeras tillsammans. Med andra ord kommer varken text eller bild kunna uppnå liknande resultat om någon av dem presenteras individuellt.

7.1.3. Bild 3

1. Beskrivning av bilden och redogörelse för kontexten

Bilden är från Aftonbladets hemsida⁸² och är ett målat verk med till största del neutrala färger. De färgstarka kulörerna har lagts åt sidan. I bilden finner vi en tillsyns nöjd man som talar ut i en pratbubbla samtidigt som han häller kaffe ur en kanna på en säng. Texten lyder "Kaffe på sängen..? - Jo, man tackar!". Bildens avsedda publik är främst vuxna människor och seniorer som möjligtvis upplevt frasen tidigare. Det kräver möjligtvis att man bor med

⁸² Aftonbladet 5 mars 2008

någon och det blir per automatik riktat till de äldre, men även yngre som bor med någon och har sagt eller hört uttrycket “kaffe på sängen” kan förstå bilden. Bilden gör antagandet att läsaren har hört frasen innan och förstår den egentliga meningen.

2. Redogörelse för bildens retoriska kvalitéer

A) Graden av förmedlad evidentia och tropiska kvalitéer

Vid denna tredje bild har åskådaren ett längre avstånd till objektet i fråga. Hela rumsomfattningen går att beskåda i bilden och nästintill hela huvudpersonen. Trots att bilden är tecknad behåller den en hög grad av realism då proportioner och färger stämmer väl överens med den verkliga värld vi lever i. När vi ser över troperna finns det flera framträdande och en av dessa är metonymisk omskrivning, som grundas på stilfiguren metonymi⁸³. Uttrycket “kaffe på sängen” är förkortat och menar egentligen “att bli bjuden på kaffe medan man ligger i sängen?”. Det sker en ersättning av ett uttryck till ett annat, i detta fall förkortat. Det kan även finnas en viss typ av ironi i bilden, då personen i fråga egentligen inte bokstavligen menar vad han säger. En sista stilfigur som kan identifieras är homonymi. Begreppet “kaffe på sängen” kan inneha en bokstavlig betydelse, och en annan bildlig betydelse som anspelar på en fråga. Urbanitas⁸⁴ kan dessutom uppfattas då texten kan uppfattas som både bildlig och bokstavlig.

B) Ornament och formella kvalitéer

Ornamenten i texten följer svenska språknämndens regler och inga större konstigheter uppenbarar sig. Inga större starkare färger får plats, inte heller några strålkastare befinner sig i bilden, eller riktas mot bilden. Bilden håller sig därför inom ramarna för den tvådimensionella verklighet den befinner sig i. Dock skapar de individuella elementen en stor del av bildens känsla. Miljön, inredning och klädval ger en känsla av trygghet och ordning. Mindre skuggor visar sig i svag mörkare nyans för att ge bilden lite mer djup.

C) Uttalanden och argumentation

I bilden finner vi endast ett uttalande som lyder: “Kaffe på sängen? - Jo, man tackar.” Textens placering är väl utvald och får stor uppmärksamhet då den befinner sig i en pratbubbla i övre centrumpartiet i bilden. Textens resonemang är helt korrekt och riktigt då det är en tro-

⁸³ Nate 2001: 496-498

⁸⁴ Hanefalk, Hedlund och Lindholm 2004: s. 369

värdig dialog som kan förekomma i svensk vardag. I relation till bilden blir dock resonemanget heltokigt och stämmer inte in på det vis som vi vanligtvis uppfattar dialogen. I bilden blir istället texten bokstavlig. Typsnittet är ledigt och vardagligt och spakar en informell stämning i bilden.

3. Redogörelse för bildens användning av retorikens pistis

Efter en granskning av bilden kan man få en känsla av förtroende för verket, då man direkt förstår att det inte existerar något bakomliggande syfte. Objektet är direkt rakt och ärligt i sin händelse. I denna bild har en återspeglning gjorts av det gamla och äldre svenska folkhemmet. Allt ligger på sin rätta plats, sängen är prydligt bäddad och bilden ger ett städat intryck. Med sin ordning skapas ett lugn och en harmoni i bilden, som kan överföras till mottagarna. Dock blir harmonin kortvarig när man slutligen upptäcker kaffet som hälls på sängen. Känslor som framkommer kan tolkas som till förvåning, överraskning och oförståelse. Man kan även få känslan av en liten grad av panik, när man automatiskt kommer att tänka på konsekvenserna för handlingen.

4. Värdering av den visuella övertalade betydelsen och Stenmarks framställning av humor

Eventuella fördomar som förekommer i bilden är inte direkt påtagliga. En tänkbar fördom som bilden dock bygger upp är att män inte kan utföra hushållssysslor på samma sätt som kvinnor kan. Att bjuda på frukost i sängen eller som uttrycket säger "kaffe på sängen" kan tolkas att vara en kvinnlig syssla, då den kan falla under kategorin omsorg. Och hushålls- och omsorgsarbete utförs till störst del av kvinnor.⁸⁵ De latenta uttrycken är öppna för tolkningar, man skulle kunna berätta om en ensam gubbe som gärna skulle vilja ha kaffe på sängen. Och när han väl får som han vill ha det är han så nöjd och tillfreds att han till och med tackar. Detta är kanske han sedan berättar för kollegerna på jobbet? Han fick äntligen kaffe på sängen. Framställningen av humorn grundas i oförenlighetsteorin som ovanstående stycke är inne på. Att koppla samman bilden med texten kan i betraktarens ögon ses ologisk och kontrastkrocken mellan bild och text blir ett faktum. Utan texten hade man även bedömt bilden som ologisk, men med texten förstärks händelsen.

⁸⁵ Gemzöe 2015: s.112

Frågeställning I

Hur samverkar text och bild tillsammans Stenmarks verk?

I denna bild får man texten direkt angivet i bilden, vilket gör att syftet uppenbarar sig direkt. Stenmarks bilder innehar olika strukturer och uppbyggnader och i detta objekt sker allt på samma gång. Bilden målar upp ett scenario och texten förtydligar endast vad som genast sker. Överraskningsmomentet sker omedelbart framför mottagarens ögon och för att man som mottagare ska kunna dra den slutsats som författaren eftersträvar, måste man betrakta både bild och text i samma skeende. En typ av överlägsenhetshumor går även att identifiera då vi i bildens fall skrattar åt mannen.

7.1.4. Bild 4

1. Beskrivning av bilden och redogörelse för kontexten

Bilden som går att finna i boken “det började med fåglar”⁸⁶ består av målningar av människor på en annan bild. Vi finner i bakgrunden något som ser ut som ett lantställe, avbildat en sommardag med blå himmel, solstolar på verandan och grön växtlighet. Tre människor får fokus då dessa är målade med en annorlunda utförande form och med andra typer av färger. Två vuxna kvinnor och en man finns med, var av mannen i kalsonger är bildens huvudattraktion. Nedanför bilden lyder texten “Jag hade stånd. Jag skämdes.” Bilden vänder sig till en äldre typ av publik.

⁸⁶ Stenmark 1992: 82

2. Redogörelse för bildens retoriska kvalitéer

A) Graden av förmedlad evidentia och tropiska kvalitéer

Till den generella stora bilden har vi ett längre avstånd, men till personen i fråga i bilden (som texten syftar på) och som står närmare har vi ett kortare avstånd till. Bilden är konstgjord, men uppfyller samtidigt hög grad av realism då färger och proportioner stämmer väl överens med sinnevärlden. Gällande troperna finner vi ironi, men inte enbart av den typen där en motsättning är svaret. En typ av motsats visas då vi från början har en föreställning om att stånd ofta är tydligt märkbart. Bildens verklighet skapar då en kontrast mot våra egna föreställningar, då vi inte får se en bild av det vi förväntade oss. Det blir som en motsättning till stereotypen "offentlig manslem = stor manslem". Ironin kan även läsas av i spänningen som bilden skapar. Vi förutsätter med enbart texten att han skäms för att han har stånd, men det kan vara så att han egentligen skäms för att hans penis och stånd inte är större.

B) Ornament och formella kvalitéer

De två raderna skapar tillsammans en mindre anafor med ordet "jag". Bilden har en intressant färganvändning och ljusvalet med kontrasterna förstärker bildens huvudpersoner. Bakgrunden består av ljusa varma färger som skapar en lugn och harmonisk atmosfär. Dragen och formerna är runda och mjuka i motsättning till de tre personerna som är med i bilden. Dessa är inklistrade i bilden med starkare kulörer och linjer för att skapa kontrast. Väldigt få skuggor visar sig, nästan inga alls, vilket sänker realismen då vädret visar blå himmel.

C) Uttalanden och argumentation

Texten till denna bild finner vi placerad under bilden, och den lyder "Jag hade stånd. Jag skämdes". Texten i avstånd från bilden är fullt logisk och tankeriktig. I Sveriges påklädda samhälle kan det tyckas pinligt att ha stånd, speciellt offentligt. Texten i samband med bilden är också förnuftig och tankeriktig, då vi kan dra slutsatsen att mannen har stånd. Argumentationen i texten för med bildens samverkan är att mannen inte i huvudsak skäms för sitt stånd, utan istället för sin förkrympta snopp.

3. Redogörelse för bildens användning av retorikens pistis

Trovärdighet väcks då händelsen i bilden med största sannolikhet kan inträffa på offentlig plats. Mottagaren leds till slutsatsen genom att först beskåda bilden och sedan texten. Den första

slutledningen som kan dras av åskådaren till bilden efter att enbart granskat bilden, är att mannen tänder och är sugen på yngre kvinnor. Av att bedöma behåring, rynkor, klädval och kroppsform kan man göra antagandet att mannen är äldre än kvinnorna. Den andra slutsatsen kommer sedan fram efter att mottagaren också granskat texten. Han skäms över sin lilla penis. Bilden och situationen kräver att man innehar ett visst sunt förnuft och förstår samhällets regler och villkor. Känslorna som bilden associeras med kan vara obekvämt, pinsamt och skamsen. Även hånfull och rolig då händelsen utspelar sig i en bild. Det skulle varit anorlunda om detta var mer av en verklig händelse i ett fotografi. På grund av känslorna kan vi direkt koppla bilden till överlägenhetshumorn. Eftersom han skäms i sin situation kan vi känna oss bättre än honom och på ett sätt tyst håna personen.

4. Värdering av den visuella övertalade betydelsen och Stenmarks framställning av humor

Genom att belysa stereotyper i bilden kan vi identifiera den kåta äldre mannen. Detta är en person som betraktar, fixerar och möjligtvis går över de sociala reglerna i offentligheten. Vi kan även uppfatta en fördom mot mindre mandom, då han skäms för att han har en liten snopp. Bilden öppnar upp för flera obesvarade frågor. Vad gömmer sig bakom bilden, känner han kvinnorna? Vad har barncykeln med situationen att göra? Ser mannen något som inte vi ser? Är bildens kulturella värderingar är nedvärderande mot kvinnorna? Beroende på vem som ser bilden skapas olika tolkningar och svar. En äldre person uppfattar möjligtvis kvinnorna som lättklädda och till större grad sexuella, samtidigt som en yngre person kan uppfatta dem som vanligt klädda då klädnormerna förändrats och utvecklats. Som jag nämner ovan kan humorn kategoriseras under överlägenhetsteorin, då vi finner oss bättre än mannen i bilden. Humorn skapas i en den kollision som uppstår då texten möter bilden, då de båda beskriver två olika verkligheter.

Frågeställning I

Hur samverkar text och bild tillsammans Stenmarks verk?

Olika verkligheter visas i objektet då bilden visar upp en och texten symboliserar en.

Om bilden hade publicerats utan text hade man som åskådare troligtvis inte gjort bedömningen att han skämdes. Med tanke på ansiktsuttryck och kroppsspråk är han inte röd i ansiktet och han försöker heller inte dölja ståndet. Hade dock textraden enbart publicerats utan bild hade vi troligtvis fått upp en bild i huvudet av en kille eller man som är märkbart besvärad

och skäms över sitt stånd. I objektet samverkar bild och text för att belysa att mannen inte skäms för sitt stånd (enbart), utan för ståndets storlek.

7.1.5. Bild 5

1. Beskrivning av bilden och redogörelse för kontexten

Bilden som vi hittar i boken "Människor som finns", består av två fotografier i naturlig färg som föreställer en snöhög från två olika perspektiv.⁸⁷ Den första större bilden är tagen utifrån på ett hus som omges av snö och tallskog. Längs ut till vänster på bilden har en "animering" gjorts för att avbilda en stående snöhög vid ett fönster. Den andra bilden ser ur att vara tagen inifrån huset och avbildar huvudet på snöhögen med två ögon. Under bilden lyder texten "Snön tittar in". Den avsedda publiken är både äldre och yngre människor. Yngre människor får troligtvis en viss förståelse och äldre en annan, speciellt de som hört frasen tidigare men där ett pronomen står som subjekt. T.ex. "Kalle tittar in". Bilden gör även antagandet att läsaren förstår den konstgjorda frasen, vilket syftar på att någon hälsar på.

2. Redogörelse för bildens retoriska kvalitéer

A) Graden av förmedlad evidentia och tropiska kvalitéer

Detta praktexemplar på evidentia innehåller såväl närvaro och realism. Objektet är ett färgat fotografi som vid första anblick inte ger någon speciell närvaro, men i den mindre bilden visas ett nytt perspektiv på huvudobjektet och direkt skapas en relation till bilden. Gällande texten lyder det originella ordspråket att en person eller vän "tittar in" eller också även "solen

⁸⁷ Stenmark 2016: 233

tittar in” kan förekomma. Det sker alltså en ersättning och möjligtvis även en personifiering. Vännen som tittar in är en snöhög. Gällande troperna finner vi en viss typ av maxim⁸⁸, då man kan se yttrandet som ett typ av ordspråk. Vi finner även skhematismus⁸⁹, då det på ett sätt är en underförstådd mening som vill skapa en humoristisk poäng. Den underförstådda meningen kan vara att frasen inte är bokstavlig. Homonymi förekommer i begreppet ”tittar in” då det besitter flera betydelser.

B) Ornament och formella kvalitéer

Gällande de formella kvalitéerna är bildens komposition väldigt verklighetstroget då det är ett fotografi i färg. Bildens uttryck är klara på grund av den höga kvaliteten i detaljerna. Färgerna är naturliga för ett vinterlandskap och ljusets reflekterande sken från snön lyfter bilden och gör den tydlig och klar. På grund av ljuset som inte är direkt solljus förekommer inga skuggor. Med tanke på hur snöhögen står i relation till mottagarna av bilden, får varken högen eller åskådarna något övertag eller underläge. Stenmark har placerat snöhögen i en neutral position så vi känner oss likvärdiga med en. Det ska kunna vara en vän.

C) Uttalanden och argumentation

Ett kort uttalande, “snön tittar in” ger en överskådlig beskrivning av hela objektet med de två bilderna. Bilden utan texten blir inte betydelslös, utan kan fortfarande skapa en humoristisk ton för dess mottagare som har ett öppet sinne för humor. För att argumentet ska skapas och uppnå full effekt måste bild och uttalande existera tillsammans, och det är även då resonemanget blir vettigt och i vissa ögon korrekt. Stenmark byter ut personen eller grannen mot snön som i detta fall bokstavligen tittar in. Texten med bilden skapar här en konflikt som kan identifieras som kontrastkrock mellan två verkligheter, bildens och textens. I denna kontrastkrock kan vi belysa humorn som uppstår.

3. Redogörelse för bildens användning av retorikens pistis

Ännu en gång har vi ett fotografi som objekt, vilket skapar högt förtroende och trovärdighet för avsändaren och bilden. Med bildens verkliga utseende med den korta och kraftfulla meningen dras både en bildlig och bokstavlig slutsats, att snön tittar in. Vi kan även känna oss

⁸⁸ Hanefalk, Hedlund och Lindholm 2004: s. 340

⁸⁹ Hanefalk, Hedlund och Lindholm 2004: s. 361

trygga då vi är bekanta med uttrycket sedan innan. Bilden sprider en känsla av munterhet och förtjusning, man blir glad av bilden som visar en liten förtjusande och oskuldsfull snöhög.

4. Värdering av den visuella övertalade betydelsen och Stenmarks framställning av humor

Vid det kommunikativa uttrycket finner vi det överraskande, snöhögen med ögon! Den ser relativt oskyldig ut och snäll utan med sina runda uppmärksamma ögon. Att snöhögen tittar in kan även mena att han eller hon vill in i huset, eller tillfredsställa sin nyfikenhet genom att se in. Vid det latent planet kan man beskåda en eventuell skräck. T.ex. förekommer det ofta i skräckfilmer att någon eller något tittar in utifrån. En viss igenkänning kan man även identifiera i denna bild. Eventuella stereotyper och fördomar är svåra att lokalisera då bilden innehåller få värdeladdade element och texten ger oss heller inga värderande tankar eller idéer. Likt flera bilder i analysen framställs humorn genom den kontrastkrock som går att uppfatta mellan bilden och texten. Oförenlighetshumorn får sin grund i läsarens tredje regelsystem som begriper konflikten och det ologiska.

Frågeställning I

Hur samverkar text och bild tillsammans Stenmarks verk?

Bilden har en stark ledande position i samarbetet med texten. Bilden övergriper ett stort område, men utan att vara överfull med element och detaljer att ta ställning till. Texten framställs som en mindre rad under, men är fortfarande viktigt för att bilden ska uppnå sitt syfte. Om bilden enbart publicerats utan text är det inte en omöjlighet att samma tankar hade uppstått som texten sedan beskriver. Hade texten istället visats utan bild hade enbart fantasin satt gränser för vilken bild man kunnat se framför sig med snön som tittar in.

7.1.6 Bild 6

1. Beskrivning av bilden och redogörelse för kontexten

Denna bild av tre gestalter återfinns i Stenmarks bok "Människor som finns"⁹⁰. Bilden består av tre olika färgade målningar som ser ut att ha placerats i en annan målning. Dessa tyckas föreställa en far längst bort, ett barn i mitten och en mor närmast. Texten under lyder "I mångt och mycket påminde han om Gud; vi hade skapat honom och i gengäld krävde han total underkastelse." Det visuella objektet gör ett antagande att bildens mottagare förstår relationen mellan Gud och människan, och även jämförelsen mellan Gud och barnet.

2. Redogörelse för bildens retoriska kvalitéer

A) Graden av förmedlad evidentia och tropiska kvalitéer

⁹⁰ Stenmark 2016: 109

Den sjätte bilden i analysen har lägst grad av realism. Den är skapad med få detaljer och gällande form och färgval stämmer det enbart till viss del ihop med verkligheten. Alla färger och element är något överdrivna och proportionerna stämmer inte överens. Bilden visar istället på en mer påtaglig närvaroupplevelse för mottagarna. Detta är tack vare kvinnan närmast i bilden som står väldigt nära bildens åskådare. Gällande troper kan vi finna en liknelse och en jämförelse i form *comparatio*⁹¹ av i textens innehåll som riktar in sig på Gud och barnet. Det som gör de lika är att de båda (enligt skribenten) skapades av människan och att de båda kräver total underkastelse. Vi finner även en viss grad överdrift i ordvalen “vi skapade” och “total underkastelse” som i detta fall kan ses som en hyperbol. Att vi skapade Gud kan även ses som en ironisk motsättning då bibeln menar att Gud skapade människan. En annan motsättning är den ologiska, då maktrollerna är omvända. Om människan (föräldrarna) skapade barnet och Gud, ska inte människan då besitta all makt och vara överordnade barnet och Gud? En annan trop som kan identifieras är *condescensio*⁹² eller *humanus affectus*⁹³, då vi finner att Gud på ett sätt mänskliggörs. *Ratiocinatio*⁹⁴ kan även uppfattas, då meningen och påståendet understöds av en bild som ska lotsa mottagarna till slutsatsen.

B) Ornament och formella kvalitéer

Ornamenten identifierar en alliteration i textens första ord “många och mycket”. De formella kvalitéerna i denna bild är särskilt intressanta då en påtaglig stämning skapas med den röda bakgrunden. Med texten, färgval, kroppsspråk och ansiktsuttrycken på alla inblandade skapas en mindre panikkänsla. Färgerna är starka och speciellt den röda och gula färgen signalerar “fara” eller ”varning”. De enda skuggorna som visas är de mörkare tonerna som går att urskilja på människornas ansikten och kläder. Elementen i bilden är få, vilket gör att man får fullt fokus på personerna i bilden, och inte minst huvudfiguren i centrum: barnet med svärdet i högsta hugg!

C) Uttalanden och argumentation

I bilden ovan finner vi texten i en lägre position som lyder: “I många och mycket påminde han om Gud; vi hade skapat honom och i gengäld krävde han total underkastelse.” Textens

⁹¹ Hanefalk, Hedlund och Lindholm 2004: s. 304

⁹² Hanefalk, Hedlund och Lindholm 2004: s. 307

⁹³ Hanefalk, Hedlund och Lindholm 2004: s. 331

⁹⁴ Hanefalk, Hedlund och Lindholm 2004: s. 354

egna fristående resonemang är inte logiskt då vi med enbart texten inte har någon aning om vem "han" är. Med bildens hjälp skapas dock ett fullt logiskt argument som påstår att likheten mellan Gud och en avkomma kan vara stor.

3. Redogörelse för bildens användning av retorikens pistis

I detta fall har bildens estetiska värde inte någon betydelse för förtroendet och trovärdigheten. Istället kommer objektets text att ha stor betydelse då en vuxen (som har barn) kan känna stor igenkänning och instämna med resonemanget. Bilden har inget direkt förnuft, utan är relativt extrem och vriden. Att barnet ska styra en familj till den gräns att det kallas underkastelse är ganska ologiskt, men är i detta fall verkligt. Bilden väcker dels panikkänsla men också en del blandade känslor. Färger, ansiktsuttryck och positionerna som personerna innehar gör att mottagaren får blandade tankar och känslor om hela objektet, t.ex. aggression, rädsla, skräck och ängslan. Åtlöje och hån av religion blir även en tanke, rädsla för barnet, medkänsla för föräldrarna.

4. Värdering av den visuella övertalade betydelsen och Stenmarks framställning av humor

De manifesta komponenterna visar sig med tydlig för, mellan och bakgrund. Det största elementet som vi finner i förgrunden är den förskräckta kvinnan (kanske också mamman) som stirrar skräckslaget och frågande på pojken. Pojken är belyst med något starkare färger för att vinna uppmärksamhet. I bakgrunden finner vi mannen som troligtvis ska vara pappan. Vi ser även att alla personer är välklädda och till viss grad prydliga. I de latenta argumenten finner vi den underliggande bittra tonen mot Gud. Om vi som med barnet hade skapat Gud, så finner vi det naturligt att den sämsta positionen vi kan ha i relation till honom är den bilden visar, undergivenhet. Att vara dominerad av någon är inte en önskvärd position, och speciellt inte mot någon eller något vi själva skapat. Vi kan därför känna av en bitter och missnöjd ton i texten. Gällande fördomarna ser vi att dessa kan riktas mot både Gud och barn. En fördom mot Gud är den överlägsenhet han associeras med i liknelsen med barnet, och missbrukande av makt. En stark stereotyp som framkommer är att huvudpersonen är en ung pojke. Varför inte en flicka? Att enbart pojkar leker med svärd och har makten att ta övertag över en familj blir en stark stereotyp. Studiens sista bild blir identifierad som dels överlägsenhetshumor och oförenlighetshumor. Som åskådare kan man betrakta hela situationen och känna av en viss distans till föräldrarna, samtidigt som medkänsla uppstår. Vi vill dem gott, men samtidigt vill

vi även skratta lite åt dem för den situation de själva satt sig i: att vara styrd av sitt barn. Oförenlighetshumorn går att urskilja i den ologiska jämförelsen mellan Gud och barnet. Argumentationen som framställs är till viss del överkomlig, men en Gud och ett barn skiljer sig på så många andra plan att vi inte logiskt kan likna dem med varandra.

Frågeställning I

Hur samverkar text och bild tillsammans Stenmarks verk?

Samarbetet mellan bild och text fungerar stabilt och båda är beroende av varandra. Som jag nämner ovan uppfyller inte texten enskilt syftet, utan måste ha stöd från bilden för att uppfylla sin mening. Bilden i sig utan text skapar obesvarade frågor och tankar, men tillsammans med texten skapas en stark historia. Detta säger dock inte att text kan stå för sig och bild för sig, men dess effekt förminskas avsevärt.

7.2. Frågeställning II

Nedan följer svaret till uppsatsens andra frågeställning "Hur kan retoriken hjälpa oss förklara humor och vad är det som gör att Jan Stenmarks utvalda verk kan uppfattas som humoristiska?". Det gemensamma svaret för de två sammankopplade frågorna framställs genom analysens resultat med den presenterade teorin som grund.

Samspelet mellan bild och text i de sex ovanstående verken är varken vardagligt eller självklart, men med retorikens hjälp och verktyg kan man få inblick i interaktionen som sker framför mottagarnas ögon. Det är viktigt att förstå att Jan Stenmarks collageverk inte är öppna för alla levande djur och varelser på jorden. Hans målgrupp är för det första inte bara smal, utan även stram och tajt. Det är tydligt när man granskar hans verk genom retoriska glasögon att de i väldigt stor grad är öppna för äldre svenska läsare med svensk bakgrund. Med retorikens verktyg kan vi inte bara identifiera det svenska folkhemmet i bilderna, utan vi kan även förstå folkhemmet, men nästan bara enbart om vi själva sedan tidigare är bekanta med begreppet, stilen och ideologin. Det svenska folkhemmet är en politisk term som användes för att beskriva en samhällsvision.⁹⁵ Begreppet myntades av Per Albin Hansson som 1928 höll ett tal vid remissdebatten. Han talade om folkhemmet som det *goda hemmet*, som

⁹⁵ Nordiska museet: Folkhemmet

skulle grundas på gemensamhet och samkänsla. Han betonade även att “i det goda hemmet råder likhet, omtanke, samarbete och hjälpsamhet”.⁹⁶ I alla bilder, utan den styrande texten, kan vi identifiera den ordning och idyll som socialdemokraterna ville uppnå i det svenska samhället. Kläderna är strukna, frisyrerna är klippta, alla rum är städade och även i den sista bilden som ska föreställa en våldsamt scen står möblerna prydligt på plats. Humorn skapas när denna ordning kommer i obalans och ställs i kontrast mot de tillhörande texterna. På ett visst plan förekommer ett återkommande samspel mellan bild och text, med syfte att skapa humor. I vissa av objekten kunde både bild som text stå fritt utan att syftet eller den komiska effekten försvann. Men i de flesta fallen kom retoriken i textform att spetsa och smycka den utvalda bilden. På ett annat plan motverkade bild och text varandra för att skapa kontraster. Till exempel i form av ironi och homonymi. Bruket av kontrasterna gjorde att två mänskliga regelsystem kolliderade och från vårt perspektiv, i det tredje regelsystemet, skapades då ett fall av humor.

Gällande de olika humorteorierna kunde fem fall av oförenlighetshumor pekats ut i bild 1 och bild 2, 3, 5 och 6. Enbart överlägsenhetshumor påträffades vid en av bilderna, bild 4, och vid bild 2, 3 och 6 kunde både oförenlighetshumor och överlägsenhetshumor identifieras. Oförenlighetshumorn gick ut på att belysa ett oväntat samband. Kvinnan som ser ut att posera sover, kaffe på sängen blir plötsligt ett bokstavligt uttryck och snön (som inte är en person) tittar in i huset (också bokstavligt). Överlägsenhetshumorn blev som starkast i bild 4, eftersom personen i fråga skäms och vi kan då känna oss överlägsna och bättre än honom. I bild 2, 3 och 6 påträffades båda humorteorierna. I bild två genom det oväntade sambandet mellan håret och tankebubblan, och genom stereotypen som målade fram den “blonda tjejen”. I bild tre kom oförenligheten att framställas mellan handling och talan som bilden skapar och vi känner oss överlägsna på grund av hans galenskap. I bild sex framställdes två ologiska samband upp är barnet krävde underkastelse och jämfördes med Gud. Överlägsenhetshumorn skapades ur den position föräldrarna satt sig själva i.

Stilfigurerna för en ledande roll för humorn som skapas och det är med retorikens kunskap vi kan kartlägga vilka som förekommer och hur de agerar med, utan, under och i bild. Manifesta och latenta argument med stereotyper fick även en central del, då humorn kunde skapas ur

⁹⁶ Thor 2012: Folkhemstalet

olika fördomar. Retorikens pistis förtydligade i stödande syfte känslor som kunde associeras med bilden och vägen för mottagarens slutsats.

8. Slutsats och diskussion

Avslutningsvis följer ett slutligt och diskuterande stycke nedan. Resultatet bedöms och val av metod och material ställs i relation till utfallet. Viktiga aspekter belyses och förslag till framtida forskning läggs fram.

Uppsatsens syfte står klart och tydligt uppställt i uppsatsens tidigare skede, "studera hur bild och text skapar humor i utvalda visuella objekt i skapade av Jan Stenmark". Min mening är att syftet uppfylls med analysens resultat och frågeställningarnas svar. Som svaret på frågeställning två beskriver, grundas humorn i en unik samverkan mellan bilden och texten i objektet. I denna samverkan skapas system, regler och motsättningar som i sin tur skapar humor. Vad som kan vara intressant att studera vidare gällande både humorn och andra perspektiv är exempelvis skillnaderna mellan objekt från de tidigare böckerna och objekt från de senare. Av de bilder som ingick i analysen ser vi att de mer avklädda bilderna (bild 1 och bild 4) finns med i den tidigare boken från 1992. I de andra bilderna är personerna fullt påklädda och dessa är från den senare boken från 2016. Är detta en slump eller kan det finnas ett samband mellan verkens teman och årtalen? Man kan även studera hur humorn skulle påverkas om bilder från Stenmarks Facebook- eller instagramkonto analyserats istället. Bilderna är på sociala medier tillgängliga på en helt annan nivå i jämförelse med böcker, så hur kan kontexten och den retoriska situationen påverka objekten? Att djupare studera underliggande politiska värderingar och genus är också ett område som fortfarande är okänt. Ett av hans verk i analysen är från Aftonbladets hemsida, och där finns flera andra att studera. Könroller och stereotyper kunde under analysens gång också identifieras, men det vore intressant att gräva djupare under detta område.

Genom en skumläsning av uppsatsen kan vi konstatera att den vetenskapliga tyngden inte upplevs i samma grad som den möjligtvis gör i andras uppsatser. Dock besitter uppsatsen en annan tyngd när vi ser på dess relevans inom ämnet. Jag konstaterade tidigt att studier och undersökningar inom ämnet var svåra att hitta och jag var inte ensam om min uppfattning. Tim Berndtson skriver även i sin uppsats att humor sällan analyseras, och speciellt från ett

retoriskt perspektiv.⁹⁷ I mitt fall har ingen tidigare analyserat Jan Stenmarks objekt, och jag kunde inte heller finna någon liknande studie som tog sig an någon annan känd skämttecknare från Sverige. Därför kan denna uppsats få ett visst värde. Som jag nämnde under rubriken Syfte och frågeställningar, hade jag som mål att med resultatet för undersökningen kunna bidra till förståelsen för pathos. Efter slutförd analys anser jag att målet har uppnåtts, om så bara till en liten grad, kan resultatet främja läran om en av de klassiska retoriska byggstenarna.

Vad som ej går att undgå med denna typ av studie är den personliga prägel. Hur många kriterier man än skapar och utgår från, så smittas objekten likväl av personliga drag, vare sig det är medvetet eller ej. Möjligtvis kunde kanske ett mer likvärdigt resultat uppnåtts om bilderna slumpats eller valts av någon annan, med det får framtidens undersökningar avgöra. Val av metod kan också diskuteras och kritiserats, med tanke på de stora förändringarna som gjordes. Med bortfall, tillägg och omformuleringar anpassades metoden till ett bestämt syfte och ett utvalt material, vilket resulterade i både fördelar och nackdelar. En metod jag anser skulle varit intressant att använda sig av är Kenneth Burkes pentadanalys.⁹⁸ Med Burkes analys kan man eventuellt kartlägga flera tolkade händelser i ett objekt. En händelse som utspelar sig i texten och en händelse bilden målar upp.

Vad som även kan vara nämnvärt är min kontakt med Jan Stenmark runt skrivprocessen. Vid uppsatsens startfas gjorde jag ett försök att kontakta Stenmark via Facebook-messenger. Mitt mål var att få veta vilka objekt han tyckte var mest lämpliga för min studie, då det finns ett stort antal att välja på. Tyvärr besvarades meddelandet en tid efter att uppsatsen nått ett avslutande stadium, och valet av material fick jag själv göra. Svaret hade dock inte underlättat mitt val av material, då jag blev uppmuntrad att själv välja de bilder jag fann roligast eller bäst lämpade för studien. Han önskade samtidigt lycka till och önskade att få uppsatsen postad.

När Stenmark nu är på tal, vill jag gärna skriva några rader om uppsatsens absolut svåraste del: rubriken. Rubriken kan tänkas vara vad vissa vill kalla långsökt och stora frågetecken kan uppstå för den som inte är bekant med Stenmark eller hans böcker. "Stenmarks fåglar och människor", syftar på de två böckerna, "det började med fåglar" och "människor finns"

⁹⁷ Berndtson 2010: 1-2

⁹⁸ Burke 1962: s. xvii

där fem av mina bilder förekommer. Jag kan tycka att orden lockar läsare, men den hade gjort sig ännu bättre om jag använt bilderna av fåglar och människor som böckerna menar. Den största meningen (bokstavligen) blev dock skapad i slutfasen och därav får den stå som kronan på verket.

Så varför föll valet just på Jan Stenmark och humor vid val av ämne? Vad gör humorn speciell och unik? För det första har humorn hos Jan Stenmark inga regler eller gränser. Humorn kan tala om djupa, svåra, tråkiga och hemska ämnen men med stor acceptans från omvärlden. Endast fantasin sätter gränserna och skapar teman. Sex, barn, politik, ekonomi, fantasi, Sverige, jorden, världen - humor finns i allt. För att humor ska skapas, krävs dock en *kontrastkrock* som definitionen förklarar under kapitel 4 och som återfinns i mina exempel i analysen. Dessa krockar kan vara välplanerade och utpekulerade som till exempel (enligt mig) torra "Norge- och Bellmanskämt". De kan även vara spontana och uppträda plötsligt i vardagsfenomenen.

För det andra skapar skribenten eller tecknaren både spelplanen och spelreglerna. Stenmark behöver inte sälja någonting eller försköna något om han inte vill. Humor är ett underhållande ämne, med andra ord inte obligatoriskt påträffande i skolväsendet eller jobbvärlden. Detta gör att konstnären får fria tyglar att sätta riktlinjerna för vart gränserna går, och det blir lite som i lågstadiet: den som är med i leken får leken tåla. Humorn kan ta snäva svängar till djupa platser. Ingen tvingar dig att läsa humorn och ingen tvingar dig att ha en åsikt. Humorn vänder sig till vem han eller hon vill. Målgruppen kan vara medvetet bred och öppen för alla, men också stängd till en viss utvald klass. Detta leder mig till den tredje anledningen till varför humorn är unik. Med humor kan en tillhörighet skapas för de som förstår sig på den. Ett exempel är internhumor som kan både vara inkluderande och samtidigt exkluderande. Det man har med någon annan och som man själv och helst bara några andra förstår sig på. Detsamma gäller för offentlig humor, t.ex. som Jan Stenmarks. Denna kan också vara lite djup, lite snäv och lite klurig. Detta gör att om man som läsare, om man förstår humorn känner sig lite extra privilegierad, man är inkluderad i gänget som förstår. Man kan plötsligt skratta åt något som grannen inte kan eller förstår sig på. Detta kan även ses som humorns baksida, då det också finns de blir exkluderade. I Stenmarks objekt finns också exkluderande grupper, speciellt yngre barn och folk som inte kan svenska. Men detta är charmen med humor, den exkluderande gruppen kan så småningom också bli inkluderande om dessa vill.

Yngre blir äldre och det svenska språket går att lära sig, och genom att förstå de två kolliderade regelsystemen, utifrån, blir humorn blir öppen för alla.

9. Källförteckning

Barthes, Roland (2016), *Bildens retorik*. Stockholm: Faethon

Bernhardt, Stephen A (1996), "Visual rhetoric", I: Enos, Theresa (red.), *Encyclopedia of rhetoric and composition: communication from ancient times to the information age*, New York: Garland Publ

Berndtsson, Tim (2010), *Skratta! En ansats till analytik av humor som retoriskt verkningsmedel*. Kandidatuppsats. Uppsala universitet.

Bukowskis. <https://www.bukowskis.com/sv/fineartbukipedia/3691-roy-lichtenstein> (Hämtad 2018-02-03)

Burke, Kenneth (1962), *A grammar of motives and A rhetoric of motives*. Cleveland (OH): The world publishing company

Burke, Kenneth (1969), *A rhetoric of motives*. Berkely: University of California Press

Carlsson, Anders & Koppfeldt, Thomas (2008), *Visuell retorik: bilden i reklam, nyheter och livsstilsmedia*. Malmö: Liber

Colm Hogan, Patrick (2014), "Intertextuality and allusion" I: Stockwell, Peter & Whiteley, Sara (red.) *The Cambridge Handbook of Stylistics*. Cambridge: Cambridge University Press

Eide, Tormod (1990), *Retorisk leksikon*. Oslo: Universitetsforlaget

Emanuelsson, Eric (2015), "Vilken färg har klänningen?". *Aftonbladet*. 27 februari 2015. <https://www.aftonbladet.se/nyheter/article20385018.ab> (Hämtad 2018-03-04)

Gemzöe, Lena (2015), *Feminism*. Stockholm: Bilda

Hanefalk, Christer, Hedlund, Stefan & Lidholm Kurt (2004), *Retorisk handbok med lexikon: din vägvisare i retorikens värld*. Nacka: Logografia Libris

Hayden, Hans (2016) "Förord till Bildens Retorik", *Bildens retorik*. Stockholm: Faethon

Heyman Stina, Persson Lisa (2011), *En balans mellan komedi och tragedi: humor i omvårdnadsarbete*. Kandidatuppsats, Göteborgs universitet

Holderness, Cates (2015), "What colors are this dress?". *Buzzfeed*. 27 februari 2015.
https://www.buzzfeed.com/catesish/help-am-i-going-insane-its-definitely-blue?utm_term=.evPNKvm79G#.cg2d8aV97q (Hämtad 2018-01-22)

"Homonymi" (1992) *Nationalencyklopedin*. Höganäs: Bra böcker

"Ironi" (1992) *Nationalencyklopedin*. Höganäs: Bra böcker

Johanssons, Johanna (2017) *Memes som debattinlägg - trivial underhållning eller vass argumentation? En retorisk analys av digitala memes i drevet mot Pepsis reklamfilm*. Kandidatuppsats, Örebro universitet

Joss, Mikael (2016) *Sjuksköterskans upplevelse av humorns betydelse i psykiatrisk omvårdnad*. Examensarbete, Högskolan Dalarna

Jørgensen, Charlotte & Storm Villadsen, Lisa (red.) (2009). "Retorik: teori og praksis." Frederiksberg: Samfundslitteratur

Kjeldsen, Jens (2002) *Visuel retorik*. Avhandling, Bergens universitet

Kjeldsen, Jens (2009), "Billeders retorik" I: Roer, Hanne & Klujeff, Marie Lund (red.) *Retorikkens aktualitet: grundbog i retorisk kritik*. København: Hans Reitzel

Kjørup, Søren, (2004) *Semiotik*. Lund: Studentlitteratur

Lunsford, Andrea A & Ruskiewicz, John J (2001) *Everything's an argument*. Boston: Bedford/ St. Martin's

Mehrens, Patrik (2014), "Visuell retorik", I: Viklund, Jon, Mehrens, Patrik & Fischer, Otto (red.) *Retorisk kritik: teori och metod i retorisk analys*. Ödåkra: Retorikförlaget

Mral, Brigitte, Gelang, Marie, Bröms, Emelie (2016), *Kritisk retorikanalys: text bild actio*. Ödåkra: Retorikförlaget.

Mral, Brigitte & Olinder, Henrik (2011), *Bildens retorik i journalistiken*. Stockholm: Norstedts

Munk, Ole (2018) *Grundbog i visuel journalistik*. Århus: Ajour (Ej publicerad ännu)

Nate, Richard (2001), "Metonymy", I: Sloane O, Thomas, *Encyclopedia of Rhetoric*. New York: Oxford University Press

Nilsson, Göran B (1992) "Humor", I *Nationalencyklopedin*. Höganäs: Bra böcker

Nordiska museet. "Folkhemmet - Sverige under 1930-1960-talet". *Nordiska museet*.
<https://www.nordiskamuseet.se/kunskapsomraden/folkhemmet> (Hämtad 2018-02-07)

Olsson, Henny, Backe, Harriet & Sörensen, Stefan (2003) *Humorologi: vetenskapliga perspektiv på humor och skratt*". Stockholm: Liber

Riad, Tomas (2004) *Ordbetydelser*. Stockholms universitet

Sigrell, Anders (2001), *Att övertyga mellan raderna, en retorisk studie om underförståddheter i modern politisk argumentation*. Åstorp: Rhetor

Sigrell, Anders (2017) "Ingenting finns". *Retorikförlaget*. 30 augusti.
<https://www.retorikforlaget.se/ingenting-finns/> (Hämtad 2018-04-10)

Sjöberg, Karin (2011), "Stenmark, Jan". *Alex*. 24 februari.
<https://www.alex.se/lexicon/article/stenmark-jan> (hämtad 2017-12-10)

Språkligt (2018) "Polysemi". *Språkligt*. <https://www.sprakligt.se/polysemi/> (Hämtad 2018-02-02)

Stenmark, Jan (2008) *Aftonbladet*. 5 mars.
<https://www.aftonbladet.se/kultur/stenmark/article11917530.ab> (Hämtad 2017-12-10)

Stenmark, Jan (2016), *Människor som finns*. Sundbyberg: Kartago

Stenmark, Jan (1992), *Det började med fåglar*. Stockholm: Tago

Thor, Anders (2012) "19280118 - Per Albin Hansson: Folkhemstalet". *Svenska tal*. 2012-06-15. I: Svenska tal. <http://www.svenskatal.se/1928011-per-albin-hansson-folkhemstalet/> (Hämtad 2018-02-07)